

JUHO KOTAKALLIO

Kouluruoka

– luukeittoa ja mifu-makaronivuokaa

RUOKALA. PELIMANNIN ALA-ASTE, ETELÄ-KAARELA, HELSINKI. ARKKITEHTITOIMISTO KARI JÄRVINEN JA TIMO AIRAS. PURETTU 2019. KUVA MATTI KARJANOJA, HKM, 1981

Kansakoulujen perustamisen myötä 1800-luvulla joissakin koulujen asuntoloissa tarjottiin ruoka ja yöpito. Esimerkiksi vapaaoppilaat ja sokeainkoulujen oppilaat saivat ilmaisen ruuan. Kaikille oppilaille ei kuitenkaan tarjottu ilmaista kouluruokaa. Koululaisten keinoa ravintotilannetta ryhdyttiin parantamaan muun muassa erilaisten yhdistysten kautta.

Vuonna 1893 perustettiin Kansakoulut ja opilaskodit -niminen yhdistys, joka edisti koulukeittolaittoimintaa. Samana vuonna oli myös katovuosi, ja kevättalvella hätäapukomitea myönsi ruoka-avustuksia jaettavaksi kansakouluissa. Juuri katovuodet 1890-luvun alussa toimivat sytykkeenä sille, että koululaisten hyvinvointiin ryhdyttiin kiinnittämään entistä enemmän huomiota.

Oppilaiden jaksamiseen ja ravitsemukseen ryhdyttiin kiinnittämään eri tavoin huomiota. Yksi esitetty näkemys oli, että tarkkaavaisuus ja viittaaminen koulussa rasitti oppilaita enemmän kuin kotityö. Rasittaviksi tekijöiksi mainittiin myös muita tekijöitä, kuten huono ilma ja keho ruoka. Koulupäivän aikana tarjotulla lämpimällä keitolla oli havaittu olevan myönteisiä vaikutuksia lasten terveyteen ja koulunkäyntiin. Tämä havainto tehtiin sekä kotimaassa että ulkomaila, mistä osaltaan haettiin inspiraatiota ruokai-

lun järjestelyyn. Helsingissä perustettiinkin vasta vasten valtakunnallinen Koulukeittoyhdistys huhtikuussa 1905.

Kouluruoka kaikille – opettajat aloitteellisina

Usein mainitaan, että ensimmäisen aloitteen kouluruuasta kaikille koululaisille olisi vuonna 1921 esittänyt pitkäaikainen sosiaalidemokraattinen kansanedustaja ja Suomen ensimmäinen naisministeri Miina Sillanpää. Tuolloin oppivelvollisuus astui voimaan. Koska ravitsemustilanne Suomessa oli keho, katsottiin etteivät lapset jaksaneet käydä koulua ilman riittävää ravintoa. Keskustelu kouluruuasta oli kuitenkin virinnyt jo aikaisemmin. Kun tarkastellaan valtiopäiväasiakirjoja, voidaan todeta, että ajatus kouluruokailusta oli esitetty eduskunnassa jo ennen Sillanpäättä.

Primus moottoreina kouluruoka-asiasa toimivat eri puolueiden opettajataustaiset kansanedustajat: Hilda Käkikoski (Suomalainen puolue), Erik (Erkki) Peltonen (Nuorsuomalainen puolue) ja Ivar (Iivari) Lantto (Maalaisliitto), jotka vuonna 1908 omilla aloitteillaan esittivät kouluruokailun järjestämistä eri tavoin. Ensimmäinen näistä ehdotuksista tuli lyhyen aikaa kansanedustajana toimineelta Käkikoskelta. Hilda Käkikoski oli valmistunut suomen kielen ja historian opettajaksi vuonna 1888. Hän toimi opettajana Helsingin Suomalaisessa Yhteiskoulussa ja Helsingin Suomalaisessa tyttökoulussa.

Aloitteet johtivat siihen, että eduskunnassa jouduttiin pohtimaan sitä, tarjotaanko ruoka kaikille vai vain osalle, ja tarjotaanko ruoka maksutta vai maksua vastaan. Tuolloin päädyttiin avustuksiin, joilla tuettiin koulukeit-

tiötoimintaa. Valtion lisäksi myös kaupungit ja kunnat saattoivat tukea koulukeittäjiä. Rahaa kouluruokaan saatiin muun muassa väkijuomien voittovaroista. Ruokailuita järjestivät niin rouvasväenyhdistykset, kuin opettajatkin.

Ruokailun järjestämiseen oli inhimilliset syynsä. Kouluissa syötyjä keittolounaita perusteltiin sillä, että ”pitkäsihän käy kouluaikea ilman lämmintä päivällisruokaa niillekin, joilla kenties on kyllä evästä, mutta se kuitenkin kuivaa. Sitäpaitsi jää varakkaammankin kodin lapsi kouluaikeanaan usein varsin vähälle keittoruualle, koska aamulla varhain ei vielä kouluun lähtieessään ole useinkaan keittoruuat valmiina, ja koulusta palattua ovat ruuat jo jäähtyneet.”

Kaikki kaupungit eivät vielä 1910-luvun puolivälissä jakaneet ruokaa oppilaille. Poikkeuksena olivat muun muassa Helsinki, Kuopio, Lahti ja Tampere, joissa oli säännöllisempää koulukeittojakelua. Kaupungeissa olleissa kouluissa ruuan osalta saattoi tulla takaiskuja. Näin kävi Heinolan seminaarissa, missä ruokaa tarjottiin vuodesta 1910 vuoteen 1918 asti vähävaraisille joko ilmaiseksi tai pientä maksua vastaan. Kouluruokailuun tuli kuitenkin katkos 1918, kun sekä keitto- että ruokailuasiat hävisivät harjoittelukoulusta sisällissodan aikana. Tämä, sekä opetustilamuutokset, vaikuttivat siihen, että ruokailut loppuivat kyseisessä koulussa.

Oli monta syytä, miksi koulukeittäjiä ei otettu kaikissa kaupungeissa käyttöön. Yhtenä selittäjänä on pidetty koulumatkaa. Kaupungeissa välimatkat olivat lyhyitä, toisin oli maaseudulla tai esikaupunkialueilla. Tästä esimerkkinä on Viipuri, missä ei tietävästi ollut kouluruokailua. Viipurin esikaupunkialueilla ruokaa sen sijaan jaettiin varattomille ja joissakin tapauksissa, kuten talvisodassa perustuk-

siaan myöten palaneessa Kangasrannan koulussa, kaikille oppilaille.

Ehdotuksia halvasta ja ravitsevasta ruuasta

Oppivelvollisuuden astuessa voimaan vuonna 1921 yhä useampi lapsi päätyi opintielle. Yleistä kaikille suunnattua kouluruokailua ei tuossa vaiheessa tullut. Kuntien vastuulle tullut koulutuksen järjestäminen tiesi erinäisiä menoja, joista mahdollinen ruokailu oli vain osa. Koulut piti perustaa, opettajien palkat maksaa ja oppimateriaalit hankkia oppilaille. Kouluruokakeskustelun osalta tapahtui jopa taantumaa aikaisempaan tilanteeseen verrattuna.

Näkemyks siitä, mitä ruokana pitäisi tarjota vaihteli. Vuonna 1926 oslolainen professori Carl Schiøtz ehdotti kouluateriaratkaisuksi niin sanottua ”Osloa aamiaista”, joka myös otettiin Norjassa laajasti käyttöön 1920-luvun lopulla. Ateriaan kuului 1/2–3/4 litraa täysimaitoa, leipää, margariinia, halpaa juustoa ynnä puolikas omenaa tai appelsiinia tai raakoja porkkanoita. Kyseessä oli kuitenkin nimensä mukaan aamiainen, joka nautittiin aamulla ennen koulutyön alkua. Suomessa ruokailu tapahtui koulupäivän aikana ja oppilaat saattoivat turvautua omiin eväisiinsä tai käydä koulupäivän aikana syömässä kotona, jos se oli mahdollista.

Vuonna 1926 Saima Harmaja kirjoitti 13-vuotiaana, kuinka kotonasyövät ryntäsivät ovelle ruokakellon soidessa ja osa jäi luokkaan syömään omia eväitään ”paperien krapistessa.” Saman vuoden kesäkuussa säädettiin laki kansakoulujen kustannuksista. Laissa veloitettiin kuntia antamaan vähävaraisten vanhempien lapsille riittävä ravintoavustus, jotta heidän koulunkäyntinsä mahdollistuisi.

PROFESSORI CARL TIGERSTEDTIN
VUONNA 1929 EHDOTTAMA
RUOKAJÄRJESTYS KANSAKOULUILLE.

Professori Carl Tigerstedt kirjoitti vuonna 1929, että "on itsestään selvää, että sen ruuan, jota tarjotaan kansakouluissa, tulee olla ravitsevaa, hyvänmakuista, vaihtelevaa ja halpaa". Hän myös ehdotti kansakouluille eri ruokajärjestyksiä. Pelkkien keittojen tai vellien sijasta suosituksena oli ratkaisu, jossa jauhuruokia eli vellejä ja puuroja tarjottaisiin vain joka toinen päivä. Muina päivinä oli syytä tarjota hernekeittoa, muhennosta ja liha- tai kalalaaatikkoa, kutakin kerran viikossa. Tigerstedtin mielestä tämä ratkaisu oli kalorien osalta paras ja hintaero pelkkiin keittoruokiin ei ollut merkittävä.

Ehdotelma sisälsi silakkaperunalaatikon ja hernekeiton lisäksi sellaisia ruokia kuin luu- ja kaljakeitto. Jälkimmäinen keitto tehtiin kotikaljasta, kuorimattomasta maidosta, vehnäjauhoista, rusinoista ja sokerista. Tarvittavat ainekset sataan litraa luukeittoa olivat: 12 kiloa luita, 90 litraa perunoita, 10 litraa lanttua ja 1 kilo ohraryynejä.

Valtio kattoi maalaiskuntien osalta kouluruuan menoista 2/3 kustannuksista ja kaupunkien osalta 1/4 kustannuksista. Kun 1920-luvun lopussa arvioitiin näiden kustannusten yksikköhintoja maalaiskuntien osalle tuli maksettavaa oppilasta kohden 27 penniä ja kaupungeissa 60 penniä (0,10 euroa ja 0,22 euroa vuonna 2025).

Sotien välisenä aikana kansanterveyteen ja kansanravitsemukseen kiinnitettiin entistä enemmän huomiota. Esimerkiksi Mannerheimin Lastensuojeluliiton koulukeittolakomitea vaati keittolan perustamista jokaiseen kansakouluun. Tätä kehitystä tuettiin myös valtion tuilla, sillä vuodesta 1932 lähtien valtio antoi avustuksia ja lainoja koulukeittiöiden ja keittiörakennusten rakentamiseen. Siirtymistä hidasti kuitenkin taloudelliset vaikeudet 1930-luvulla. Tämän

EHDOTUS III.

(kolmasti viikossa jauhuruokia)

Maanantai I: Ruisjauhovelliä tai marjapuuroa.

Tiistai I: Luukeittoa.

Keskiviikko I: Kauraryynipuuroa tai riisiryynipuuroa.

Torstai I: Hernekeittoa.

Perjantai I: Kaljakeittoa tai mannaryynivelliä.

Lauantai I: Silakka-peruna-laatikkoa tai silakka-peruna-muhennosta.

Maanantai II: Ruisjauhupuuroa tai mannaryynipuuroa.

Tiistai II: Tiistaikeittoa.

Keskiviikko II: Ohraryynivelliä tai kaurakeittoa.

Torstai II: Hernekeittoa.

Perjantai II: Kauraryynipuuroa tai omenapuuroa.

Lauantai II: Liha-peruna-laatikkoa tai lihakeittoa.

TIISTAIKEITTO – resepti vuodelta 1909

- 2 ltr. kinkunlientä
- 1/2 dl. kokonaisia ohraryyniä
- 1/4 lanttua (pieni)
- 1 porkkana
- 1/2 palsternakkaa
- 1/2 selleriä
- 1/2 ltr. pieniä perunoita
- 6 dl. maitoa
- 1 rkl. vehnä jauhoja
- suolaa
- hienonn. valkopippuria
- hienonn. persiljaa

Ryynit huuhdotaan ja keitetään kinkun liemessä puolipehmeiksi. Juurekset puhdistetaan, leikataan suikaleiksi ja pannaan keittoon. Perunat pannaan kokonaisina. Vehnäjauhot ja maito sekoitetaan ja kaadetaan liemeen. Keitto saa vielä kiehua hetken, sitte se maustetaan ja hienonnettu persilja lisätään.

vuoksi pyrittiin edistämään myös muita ratkaisuita, joissa kiinnitettiin huomiota riittävään ravintoon.

Kaikille maksuton kouluruokailu

Laki kansakoulujen maksuttomasta aterias-
ta säädettiin kesken jatkosodan vuonna 1943. Lopulta kaikille maksuttomaan kouluruokailuun siirryttiin vaiheittain. Helsingin kaupunki ryhtyi toteuttamaan maksuttomuutta jo vuonna 1943, mutta osa Suomen kunnista lykkäsi päätöstä vuoteen 1948, jolloin maksuttomuus astui täysimääräisenä voimaan. Tätä ennen maksuttomuus oli koskenut vain osaa varattomista oppilaista. Siinä vaiheessa, kun maksuton kouluruokailu laajeni, kansa eli kortilla. Ruokaa säännösteltiin ja pulaa oli lähes kaikesta. Kouluruokailun osalta lapset eivät kuitenkaan tarvinneet elintarvikekortteja.

Vaikka Helsingin kaupunki oli edelläkävijä kouluruuan osalta, kaupunkia kuvattiin 1960-luvun puolivälissä ongelmalapseksi, sillä sen suuri keskuskeittiö ei mahdollistanut kouluruokailun osalta muuta kuin keittoruokia. Suurimmassa osassa Suomen kunnissa kouluruokailu mahdollistettiin koulujen omista keittiöistä. Keskitetystä keskuskeittiöistä jopa luovuttiin. Esimerkiksi Lahdessa siirryttiin 1960-luvulla keskuskeittiöstä koulujen omiin keittiöihin.

Helsingissä 1970-luvun puolivälissä hernekeittoa saatettiin tarjota kansakouluissa maanantaina, pannukakun sijasta jälkiruokana oli jäätelöä. Tuolloin Helsingissä oli myös siirrytty entistä enemmän muihin kuin keittoruokiin. Tarjolla oli muun muassa kanaviilokkia. Ruokaan kohdenneet määrärahat eivät olleet suuren suuria. Kouluruokailussa käytettiin

1970-luvulla entistä enemmän einesruokia. Helsingissä tämä näkyi siinä, että koulujen ruokatarjonta jaettiin kahteen: kouluihin, joissa tarjottiin einesruokia sekä pakasteita ja kouluihin, joissa ruoka valmistettiin koulussa. Helsingin kaupungin kouluista valmistuskeittiöitä, joissa ruoka valmistettiin paikan päällä, oli 1980-luvun alussa noin 115 koulusta vain seitsemässä.

Einekset ja pakasteruuat tiesivät sitä, että keittoruuat jäivät vähemmälle. Kouluruoka oli monipuolisempaa ja se nähtiin keskeisenä osana lasten ravitsemusta. Terveellisyyteen kiinnitettiin entistä enemmän huomiota. 1980-luvun lopulla voinapit alkoivat korvaantua margariinilla. Nykyisistä ruokasuosituksista ei ollut vielä tietoa. Yksityiskohtana mainittakoon, että esimerkiksi Lahden peruskouluissa tammikuussa 1985 proteiini tuli neljänä päivänä lihasta ja yhtenä päivänä kalasta. Ainoastaan yhtenä päivänä tarjottiin keittoruokaa.

1980-luvun kasinovuosien nousukausi päättyi 1990-luvun lamaan, jolloin kunnat ryhtyivät kitsastelemaan kouluruuasta. Lämmin ateria pysyi kuitenkin minimivaatimuksena, vaikkakin kokoliha korvaantui jauhelihalla ja kirjolohi turskalla. Välipalat, jos niitä oli ollut, hävisivät tarjonnasta. Vuonna 1991 keskimääräinen ruoka-annos oppilasta kohden maksoi noin 5 markkaa (1,51 euroa, vuonna 2025). Vuonna 2005 oppilasta kohden käytössä ollut rahamäärä saattoi jäädä 1,5 euroon (2,20 euroa, vuonna 2025). Seuraavat vuosikymmenet tiesivät sitä, että ruoka monipuolistui ja erilaisia ruokavalioita ryhdyttiin huomioimaan entistä paremmin. Kouluruokailuun tuli koronavuosina poikkeuksia, mutta tuolloinkin lakisääteinen kouluruoka järjestettiin koululaisille ja he saivat etäopetuksesta huolimatta käydä hakemassa

RUOANJAKELUA KANSAKOULUSSA 1919. KUVA HKM, KUVAAJA TUNTEMATON.

ilmaisen kouluruokansa. Tätä mahdollisuutta hyödynsi noin joka neljäs oppilas.

Nykyiset arviot siitä, kuinka paljon kutakin kouluruoka-annosta kohden käytetään rahaa, vaihtelee kunnittain. Helsingissä 2020-luvulla koululounaan hinta on ollut noin 2,5 euroa. Tätä kirjoitettaessa kouluruokana on joka päivä tarjolla myös kasvisvaihtoehto. Keittoa on vain yhtenä päivänä, muina päivinä syödään erilaisia kastikkeita, kuten tomaattista tonnikalakastiketta riisin kera sekä salaattia. Ruokalistalta löytyy myös erilaisia vuokaruokia, kuten esimerkiksi mifu-makaronivuoka.

JUHO KOTAKALLIO

FT (YLEINEN HISTORIA),

FM (KYBERTURVALLISUUS)

LÄHTEET:

- Harmaja, Saima, *Elämän auetessa - koulutyön päiväkirjoja*, Porvoo 1939.
 Heinämaa, Siviä, *Heinolan Seminaari 1899–1924*, teoksessa *Heinolan Seminaari 1899–1924*, Lahti 1925.
 Härmälä, Lahja, *Koulukeittola, Sairaanhoidajalehti* n:o 2, 1944.
 Kansakoulun lehti - kasvatusopillinen aikakauskirja kodille ja koululle n:o 3-4, 1897 ja n:o 1-2, 1910.
 Rautavirta, Kaija, Ravitsevaa ruokaa huokeaan hintaan - Carl Tigerstedt suomalaisen kansanravitsemuksen edistäjänä, Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 2020.
 Saurio, Elli, *Osloen aamiainen*, Suomen Punainen Risti n:o 2, 1935.
 Suomen Kasvatusopillisen Yhdistyksen Aikakauskirja n:o 2, 1898.
 Tarjanne, A. J., *Koululasten ravintokysymys*, Tuberkuloosilehti n:o 2, 1931.
 Tigerstedt, Carl, *Ehdotus kansakoulujen ruokajärjestykseksi*, Suomen Punainen Risti n:o 3 ja n:o 4, 1929.
 Valtiopäiväasiakirjat 1908, 1929.

SANOMALEHDET:

- Etelä-Suomen Sanomat 21.2.1980, 13.1.1985.
 Helsingin Sanomat 8.4.1967.
 Itä-Savo 19.3.1952.
 Maaseudun Tulevaisuus 21.5.1991, 7.10.2005.
 Työ 28.10.1915.
 Uusi Suomi 26.8.1980.

INTERNET-LÄHTEET:

- Ronkainen, Anna, *Vain harva koululainen hakee etäopetuksen aikana ilmaisen koululounaan - maksuton ateria on silti tarjottava kaikille*, Yle 27.1.2021.
 Helsingin kaupunki, *Maksuton kouluruoka on maistunut Helsingissä jo 80 vuotta*, 6.11.2023.